

KİTAPİYAT

The Cambridge History of Iran, Volume 4, The Period From the Arab Invasion to the Saljuqs (edited by R. N. Frye), Cambridge University Press 1975, XIII+734 s.

«*The Cambridge History of Iran*» adlı 8 cildlik serinin 1. ve 5. cildlerinden sonra yurkarıda künyesini verdiğimiz 4. cildi de çıktı. 1968 yılında basılan 5. cildin haber mahiyetinde çok kısa bir tanıtmasını yapmıştık (bk. *Tarih Dergisi* sayı 23, İstanbul 1969, s. 234-235). Bu cildi izleyen 4. cild 7-8 yıllık bir süreden sonra basılabildi. Muhtelif şahıslar tarafından yazılan bir el-kitabının bu kadar süre sonunda basılabilmesi gayet normaldir.

Tanıtmasını yaptığımız 4. cildde Editor Richard N. Frye'in «Önsöz»ünden (s. XI-XIII) sonra ilk olarak, Tahran Üniversitesi'nden Abd el-Husayn Zerrinküb'un yazdığı *The Arab Conquest of Iran and Its Aftermath* «İran'ın Arablar tarafından zabtu ve neticeleri» (s. 1-56) adlı birinci bölüm yer alıyor. Bu bölüm şu 11 kısımdan meydana geliyor:

I. Iranians and Arabs in Pre-Islamic Times «İslâm'dan önce İranlılar ve Arablar» (s. 1-4),

II. From Hıra to Madâ'in «Hire'den Medâ'in'e» (s. 4-12),

III. The Victory of victories «Gâliblerin zaferi» (s. 12-18),

IV. The Pursuit of Yazdgerd «Yezdgerd'in takibi» (s. 18-26),

V. The Arabs in Iran «İran'da Arablar» (s. 26-29),

VI. Magians and Muslims «Mecûsiler ve Müslümanlar» (s. 29-33),

VII. The Mawâli Between The Shi'a and the Khârijites «Şiiler ve Hâriciler arasında

Mevâililer» (s. 33-38),

VIII. The Mawâli and Arab Rule «Mevâli ve Arab idaresi» (s. 38-43),

IX. Jizya and Kharâj «Cizye ve Harâc» (s. 43-48),

X. The 'Abbasid Propaganda «'Abbâsi propagandası» (s. 48-52),

XI. Abu Muslim and the Men of the Black Raiment «Ebû Müslim» (s. 52-56).

The 'Abbasid Caliphate in Iran «İran'da Abbâsi Halifeliği» (s. 57-89) başlığını taşıyan 2. bölüm Princeton Üniversitesi'nden Roy Motahedeh tarafından yazılmıştır. Bu bölümde, Abbâsiler idaresindeki İran'da vuku bulan başlıca olaylar hakkında bilgi veriliyor ve ülkenin tarihi için olayların önemi münakaşa ediliyor.

Üçüncü bölüm *The Tâhirids and Saffârids* «Tâhiriler ve Saffârliler» (s. 90-135) başlığını taşıyor ve Manchester Üniversitesi'nden C. E. Bosworth tarafından telif edilmiştir. Bu bölümde önce Abbâsi Halifeleri'nin valileri olarak Horasan'da hüküm süren ve halifelere karşı ilk kez bağımsızlık kazandığı farzedilen Tâhiriler (821-873) hakkında bilgi veriliyor. Daha sonra Sistan'da hüküm süren ve 861 yılında Yakub b. Leys'in emirliği ile başlayan «Saffârliler» sülâlesi söz konusu edilmiş ve Sultan Mahmûd devrinde (998-1030) Sistan'ın Gazneli İmparatorluğu'nun bir eyâleti olmasına kadarki bu sülâlenin tarihi gözden geçirilmiştir.

Dördüncü bölüm *The Sâmânids* «Sâmâniler» (s. 136-161), Harvard Üniversitesi'nden R.N. Frye tarafından yazılmıştır. Bu bölümde sülâlenin atası ve ona ismini veren Sâmân'ın

Horasan valisi Esed b. Abdullâh el-Kasrî (723-727) zamanında İslâmîyeti kabulünden, Sâmânîler'in Türk devleti Karahanlılar tarafından yıkılması (999) ve el-Muntasır'ın bu devleti diriltmek için giriştiği çabalar ve ölüm yılı 1005'e kadarki olaylar özetlenmiştir.

The Early Ghaznavids «İlk Gazneliler» (s. 162-197) adındaki 5. bölüm bu sahada değerli çalışmaları olan C.E. Bosworth tarafından yazılmıştır. Bu bölümde Gazneliler'in kuruluş yılından (962), Sultan Mes'ûd'un ölümüne kadar (1041) olan olaylar ile, devlet ve ordu teşkilâtına genel bir bakış yapılmaktadır.

Şikago Üniversite'sinden W. Madelung tarafından kaleme alınmış olan 6. bölüm *The Minor Dynasties of Northern Iran* «Kuzey İran'ın küçük hânedanları» (s. 198-249) başlığını taşıyor. Bu bölümde ilk olarak *The Caspian Provinces* «Hazer Eyâletleri» (s. 198-205) inceleniyor. Buna göre, Hazer denizi'nin güneyindeki bölgeye Gürgân, Taberistan, Ruyân ve Dihistan eyâletleri dahildi. Hazer Denizi eyâletlerinden en gelişmiş ve kalabalık olan Taberistan, ilk İslâm fethi sırasında İspahbedler hanedanı tarafından idare ediliyordu. Başkentleri Sârî olan bu hanedan daha sonra ataları Dâbüye'nin adından dolayı Dâbüyler olarak şöhret bulmuştu. 141/759 yılında ise Halife el-Memûn, İspahbed'e karşı savaş ilân etmiş ve iki yıl içinde Taberistan zapt edilmişti. Bununla beraber Taberistan dağıları fâtiherin kontrolundan uzak kalabilmişti. Doğu sıra dağlarında Bavendiler, merkezde de Kârinvand hânedanı hüküm sürüyordu. Daha sonra Kârinvand hanedanı kendilerini Dâbüyler'in mirasçıları olarak kabul etmişler, Gilgân ve Horasan İspahbedleri unvanlarını taşımışlardır.

Bu bölümün II. kısmında *Alid Rule in Tabaristân* «Taberistan'da Alevî idaresi» (s. 206-212), III. kısmında *Ziyârid Domination in Tabaristân and Gurgân* «Taberistan ve Gürgân'daki Ziyâriiler hâkimiyeti» (s. 212-216) inceleniyor. IV. kısım *The Bavandid Ispahbads and the Ustandars of Rûyân in the 4th/10th Century* «4/10. yüzyılda Bavendî İspahbedleri

ve Rûyân Ustandârları» (s. 216-219) başlığını taşıyor. 4/10. yüzyıldaki Şehriyârkûh'lu Bavendî İspahbedleri hakkında elimizdeki bilgiler çok azdır. Bu hanedandan Şervîn b. Rüstem'in en son zikredilişi 318/930 yılı olayları arasındadır. Ayrıca bu kısımda 1020 tarihine kadar hânedana âit bilgiler veriliyor. 4/10. yüzyılda Rûyân eyâleti ise, Ustandâr unvanı taşıyan bir hânedanın idaresi altına girmişti. Rûyân'ı idare eden bir Ustandâr ilk olarak 336/947-8 yılı olaylarında zikredilmişti. Kaynaklar onlar hakkında 11. yüzyılın başına kadar dağıntık bilgiler veriyorlar. Bu sırada Ustandârlar; Büveyhiler, Ziyâriiler ve Alevîler'in vassalı olmuşlardı. 6. Bölümün V. kısmı *The 'Alids in Gilân and Dailamân* «Gilân ve Deylemân'daki Alevîler» (s. 219-222) hakkındadır. Bu kısımda biri 932 yılında Hausam kasabasında, diğeri 990'da Gilân'da kurulan Alevîler'in iki kolu hakkında bilgi veriliyor.

The Justânids and the Sallârîds of Târum in the 4th/10th Century «4/10. yüzyılda Târum'daki Cüstânîler ve Sallârîler» (s. 223-226), bu bölümün 6. kısmını teşkil ediyor. Deylemîler'in emiri olan Cüstânîler'in hâkimiyetleri 4/10. yüzyılın başında zayıflamıştı. Bu sıralarda ise Târum'da bir rakib hânedan Sallârîler meydana çıkmıştı. Cüstânîler Selçuklular zamanına kadar hüküm sürdüler. 1042/1043'de Tuğrul Bey'in; Rey ve Kazvin'i zapt ettikten sonra, itaatini kabul ettiği Deylem emri şüphesiz bir Cüstânî idi. Adını kurucusu Sallâr'dan a'an Sallârî hânedanına aynı zamanda Müsâfiriler de denilmekte idi. İlk kaynaklarda ise, bunlar Langarîler (veya Kankarîler) olarak zikrediliyorlardı. Langarîler muhtemelen 9. yüzyılın sonunda Şemîrân dağıntı müstahkem yerlerinde mevzilenmişler ve buradan Târum üzerinde kontrolü elde etmişlerdi. Sülâlenin hakiki manada kurucusu olan Muhammed b. Müsâfir zulmünden dolayı oğulları Vehsûdân ve el-Merzubân tarafından bir kaleden hapsedildi (942). Merzubân Azerbaycan'ı istilâ edip, orada hüküm sürerken; Vehsûdân, oğulları ve torunları Târum'a hâkim olmuşlardı. 1043/4'de ise Târum Sallârî, Sultan

Tuğrul Bey'e tâbi olmayı ve haraç ödemeyi kabul etmişti.

VII. kısım *Azərbayân and Eastern Transcaucasia* «Azerbaycan ve Doğu Kafkasya» (s. 226-228) başlığı altındadır. Bu kısımda çok kısa olarak Arab istilâsı sırasında bölgenin etnik durumundan ve Halife Osman devrinden itibaren burada yerleştirilen Arab kabileleri ve garnizonlardan bahsedilmektedir.

VIII. kısım *The Sâcîds, Sallârîds and Ravvâdîds* «Sâcîler, Sallârîler ve Ravvâdîler» (s. 228-239) sülâleleri hakkındadır. Bâbek isyanının Azerbaycan'daki Arab reislerinin kuvvetlerini geçici olarak azaltması üzerine, Halife el-Mu'temid 889-90 veya 892'de ileri gelen kumandanlarından Muhammed b. Ebi'l-Sâcî Azerbaycan ve Ermeniyeye tayin etmişti. Çok geçmeden Muhammed Halife'ye karşı ayaklandı ve 898'de adına para bastırdı. Bu suretle Sâcîler hanedanı kurulmuş oldu. Bu hanedan 929 yılında sona erdi. 941/2'de ise Azerbaycan'a Sallârîler'den İsmâ'îlî mezhebini kabul etmiş bulunan el-Merzubân'ın hâkim olduğunu görüyoruz. Sallârîler'in Azerbaycan'daki kolu 983'e kadar hüküm sürmüştü, sonra bu bölgeyi Ravvâdîler ele geçirmiştir. Ravvâdîler, Ravvâd b. Musennâ'nın Ezdler'e mensup Arab ailesinin ahfadından idiler. Onlar Kürdler'le çok b. el-Husayn el-Ravvâdî 10. yüzyılın ortalarında Azerbaycan'ın bazı kısımlarını ele geçirmiş, oğlu ve halefi Heycû Husayn ise Sallârîler'in yıkılmasından sonra bağımsızlığını ilân etmişti. Bu hanedan da Selçuklular devrine kadar hüküm sürmüştü ve daha sonra Sultan Tuğrul Bey'e tâbi olmuşlardı.

IX. kısım ise *The Shaddâdîds of Arrân* «Errân Şeddâdîleri» (s. 239-243) hakkında bilgiler verildiğini görüyoruz. Bir kürd kabilesinin reisleri olan Benû Şeddâd âilesinden Muhammed b. Şeddâd b. Kurtak tahminen 951/2'de Dvin'in kontrolünü elde etmişti. Daha sonra oğlu el-Leşkerî Ebu'l-Hasan Ali, kardeşi el-Fadl (Fadlûn)'ın yardımıyla Gence'ye hâkim oldu (971). Ertesi yıl Şeddâdîler bağımsızlıklarını ilân ettiler ve ülkelerini genişlettiler. Bu hanedandan Ebu'l-Esvâr 1054'de Sultan Tuğ-

rul Bey'e tâbi oldu. Şeddâdî hanedanı Selçuklular'ın vassalı olarak, 12. yüzyılın sonuna kadar, Ani'de hüküm sürdü.

6. bölümün son X. kısmı *The Yazîdîds of Sharvân and the Hâşimîds of Bâb al-Abwâb* «Şervân Yezidîleri ve Bâb el-Ebvâb Hâşimîleri» (s. 243-249) hakkındadır. Şervân ve el-Bâb eyâletlerindeki iki hânedan Yezidîler ve Hâşimîler kendi ırslı idarelerini 9. yüzyılın ortalarında kurmaya muvaffak olmuşlardı. Yezidîler, Şeybân arab kabilesinin reisi olan Yezid b. Mezyed'in ahfadından ve daha sonra farslaşarak Şervân-şâh unvanını almışlardı. Benû Hâşim ise Suleym arab kabilesinin bir mevlâsının ahfadından idi. Suleym, el-Bâb bölgesinde kuvvetli ve Hâşimîler onlar arasında üstün âilelerden biri idi. 869'dan itibaren Hâşimîler âilesi el-Bâb'da hüküm sürmeye başladı. Yezidîler ve Hâşimîler daha sonra Selçuklu hâkimiyetini kabul etmişlerdir.

Heribert Busse tarafından yazılan 7. bölüm *Iran Under the Bâydîds* «Büveyhiler idaresinde İran» (s. 250-304) başlığı altındadır. Bu bölümde Hazer Denizi'nin güney sahillerindeki bölgede yaşayan Deylemîler arasından çıkan şii Büveyhî Devleti söz konusu ediliyor. Büveyhîler İran'ın dağlık bölgesinden Irak'a inmiler ve Abbâsî halifeliğini bir yüzyıl kadar kendi idareleri altına almışlardı. Bu bakımdan Büveyhî hâkimiyeti, Abbâsî halifeliği tarihinde yeni bir devri işaret ediyor. 7. bölüm şu beş kısımda inceleniyor: I. *Foundation of the Empire by 'Imâd al-Daula* «İmparatorluğun 'İmâd el-Devle tarafından kuruluşu» (s. 253-262), II. *The Bâydîds at the Height of Their Power* «Kuvvetlerinin zirvesinde Büveyhîler» (s. 262-289), III. *The Struggle for 'Aqûd al-Daula's Succession* «'Aqûd el-Devle'nin yerine geçmek için mücadele» (s. 289-296), IV. *The Decline of the Bâydî Empire* «Büveyhî İmparatorluğunun inkrâzı» (s. 296-299), V. *The Final Unification and Collapse of the Bâydî Empire* «Büveyhî İmparatorluğu'nun son birleşmesi ve çöküşü» (s. 299-304).

8. Bölüm, Claude Cahen tarafından yazılmıştır ve *Tribes, Cities and Social Organization*

•Kabileler, şehirler ve sosyal teşkilâtı» (s. 305-328) konu ediyor.

Oleg Grabar tarafından yazılan 9. bölüm *The Visual Arts* «Görsel San'at» (s. 329-363) başlığı taşıyor. Profesör Grabar, eldeki mevcut bilgilere göre, bu merhalede Selçuklular'ın görünmesinden önce, İran'daki islami sanatın mütecanis bir tarihini yazmanın güç olduğunu belirtiyor. Daha sonra bunun sebeplerini izah ederek, bilinenleri özetleyeceğini, fakat neticelerinin yeni delillere karşı muhtemel hipotezler olarak kontrol edilmesi gerektiğini yazıyor. Bu bölüm de 3 kısımda inceleniyor I. *Architecture and Architectural Decoration* «Mimari ve mimari süsleme» (s. 331-351), II. *The Art of the Object* «El-san'atları» (s. 351-359), III. *Conclusions* «Neticeler» (s. 359-363). Ayrıca bu bölümde konu ile ilgili 4 plan ve 24 resim yer almaktadır.

Numismatic «Meskûkât ilmi» (s. 364-377) hakkındaki 10. bölüm G.C. Miles tarafından yazılmıştır. Bu bölümde kısaca, Arab fethinden 5/11. yüzyılın başlangıcına, yani Gazneliler devrine, kadar İran'a ait çeşitli sikkeler ve darbhaneler tetkik ediliyor. Ayrıca 4 tablo halinde birçok sikkelerden örnekler veriliyor.

E.S. Kennedy tarafından yazılan 11. bölüm *The Exact Sciences* «Müspet ilimler» (s. 378-395) başlığını taşıyor ve 8 kısımdan meydana gelmiştir. Bu kısımlar şunlardır: I. *Introduction* «Giriş» (s. 378-379), II. *Arithmetic* «Aritmetik» (s. 379-382), III. *Algebra* «Cebir» (s. 382-384), IV. *Trigonometry* «Tirigonometri» (s. 384-386), V. *Theoretical Astronomy - Planetary Theory* «Nazarî Astronomi - Seyyârelere ait nazariye» (s. 387-389), VI. *Observational Astronomy* «Gözlem Astronomisi» (s. 389-392), VII. *Mathematical Geography* «Riyâzî coğrafya» (s. 392-393), VIII. *El-Birâni* (s. 394-395). Bu bölümde, İran'da tahminen 30/650'den itibaren 4 yüzyıllık bir zaman içindeki, yukarıda başlıklarda verilen, ilim dallarının faaliyetleri gözden geçiriliyor.

S.N. Nasr tarafından yazılan 12. bölüm, *Life Sciences, Alchemy and Medicine* «Hayat ilimleri, kimya ve tıp» (s. 396-418)'ı söz konu-

su etmektedir ve 7 kısımdır. Bu kısımlar şunlardır: I. *Introduction* «Giriş» (s. 396-398), II. *The Translators* «Tercümciler» (s. 398-399), III. *The Life Sciences* «Hayat ilimleri» (s. 399-402), IV. *Natural History, Zoology and Botany* «Tabiat bilgisi, Zooloji ve Botanik» (s. 402-409), V. *Geology and Mineralogy* «Jeoloji ve Mineraloji» (s. 409-411), VI. *Alchemy* «Simya» (s. 411-414), VII. *Medicine* «Tıp» (s. 414-418).

a ve b olmak üzere ikiye ayrılan 13. bölüm de S.H. Nasr tarafından yazılmıştır. 13(a) *Philosophy and Cosmology* «Felsefe ve Kosmoloji» (s. 419-441) başlığını taşıyor. 13(b)'de ise 7 kısımda *Şâfizm* «Sûfizm» (s. 442-463) konusu inceleniyor. Bu bölümdeki 7 kısım şunlardır: I. *The Beginning of the Şâfi Tradition* «Sûfi ananesinin başlangıcı» (s. 442-446), II. *The Spread of Şâfism Among the Persians* «İranlılar arasında Sûfizmin yayılışı» (s. 446-447), III. *The Early Generations of Şâfis and the School of Basra* «İlk nesil Sûfiler ve Basra okulu» (s. 448-450), IV. *The School of Khurāsān* «Horasan okulu» (s. 450-451), V. *The School of Baghdad* «Bağdad okulu» (s. 451-456), VI. *The Development of Şâfism in Persia After Junaid* «Cüneyd'den sonra İran'da Sûfizm'in gelişmesi» (s. 456-461), VII. *Şâfism in the 4th/10th. Century* «4/10. yüzyılda Sûfizm» (s. 461-463).

14. bölüm *The Religious Sciences* «Dini bilimler» (s. 464-480) başlığı altındadır ve S.H. Nasr ile M. Mutahhari tarafından yazılmıştır. Bu bölümde şu kısımlar bulunmaktadır: I. *The Islamization of Iran* «İran'ın islamlaşması» (s. 464-466), II. *The Qur'anic Sciences* «Kur'âni ilimler» (s. 466-470), III. *The Science of Hadith* «Hadis ilmi» (s. 470-473), IV. *Jurisprudence and Its Principles* «Fıkıh ve usûl el-fıkıh» (s. 473-477), V. *Theology* «Kelâm» (s. 477-480).

B.S. Amoretti 15. bölümde, Arab istilasından Selçuklular'ın yükselişine kadar olan süre içinde İran'daki *Sects and Heresies* «Mezhepler ve râfizilikler-i» (s. 481-519) kısaca inceliyor.

Henry Corbin tarafından yazılan 16. bölümün konusu *Nâsır-ı Khusrau and Iranian İsmâ'ilizm* «Nâsır-ı Husrev ve İranî İsmâ'ilizm» (s. 520-542) dir. Bu bölüm 4 kısımda gözden geçiriliyor: I. *Periods of İsmâ'ilizm* «İsmâ'ilizm'in devreleri» (s. 520-523), II. *Iranian İsmâ'ilism in the Persian Language* «Farsçada İranî İsmâ'ilizm» (s. 525-231), III. *The life and Work of Nâsır-ı Khusrau* «Nâsır-ı Husrev'in hayatı ve eseri» (s. 531-537), IV. *Nâsır-ı Khusrau and Rhazes* «Nâsır-ı Husrev ve Râzî» (s. 537-542).

Müteveffâ J. De Menasce tarafından yazılan 17. bölüm *Zoroastrian Literature After the Muslim Conquest* «İslâm fethinden sonra Zerdüş t edebiyatı» (s. 543-565) başlığını taşıyor ve 3 kısımdan meydana geliyor. 18. bölümde *Arabic Literature in Iran* «İran'daki Arab Edebiyatı» (s. 566-594) söz konusu ediliyor. Victor Danner tarafından yazılan bu bölüm 3 kısma ayrılmıştır: I. *The Umayyad Age in Iran* «İran'da Emevî devri» (s. 566-574), II. *The Early 'Abbâsî Epoch* «İlk Abbâsî devri» (s. 575-584), III. *The Epoch of the Būyids and the Sāmānids* «Büveyhiler ve Sāmāniler devri» (s. 585-594).

19. bölüm *The Rise of the New Persian Language* «Yeni Fars dilinin doğuşu» (s. 595-632)'ndan bahsediliyor. G. Lazard tarafından yazılan bu bölüm 9 kısımdan oluşuyor: I. *Introduction* «Giriş» (s. 595-598), II. *The Languages Spoken in Iran During the First Centuries Under Islam* «İslâm idaresinin ilk yüzyıllarında İran'da konuşulan diller» (s. 598-602), III. *Literary Languages in Use Until the 3rd/9th. Century* «3/9. yüzyıla kadar kullanılan edebî diller» (s. 602-605), IV. *The Emergence of the New Persian Literary Language* «Yeni İran edebî dilinin doğuşu» (s. 606-611), V. *The Origin of the Forms and Themes of Persian Poetry* «İran şiirinin şekil ve konularının menşei» (s. 611-617), VI. *Lyrical Poetry* «Lirik şiir» (s. 617-622), VII. *Narrative and Didactic Poetry* «Hikâye tarzında ve öğretici şiir» (s. 622-624), VIII. *Epic Poetry* «Destanî

şiir» (s. 624-628), IX. *Prose* «Nesir» (s. 628-632).

Eserin sonuncu ve 20. bölümü (a) ve (b) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. L.P. Elwell-Sutton tarafından yazılan (a) kısmı *The «Rubâ'i» in Early Persian Literature* «İran Edebiyatının ilk devresinde Rubâ'i» (s. 633-657) başlığını taşıyor. (b) Kısımında ise, 'Umar Khayyam: *Astronomer, Mathematician and Poet* «Astronomi bilgini, matematikçi ve şâir olarak Ömer Hayyam» (s. 658-664)'dan bahsediliyor. Bu kısım Prof. J.A. Boyle tarafından yazılmıştır.

Eserde dergiler için verilen bir kısaltmadan (s. 665-666) sonra, her bölüm için seçilmiş bir «bibliyografya» (s. 667-697) ve Index «Dizin» (s. 699-734) yer alıyor.

Böyle büyük bir eseri tam bir tenkid süzgecinden geçirmenin zorluğu âşikârdır. Bu bakımdan gözümüze çarpan bazı hususları belirtmekle yetineceğiz. Eserde Gazneliler'in Kirman'ı zabtı tarihi 1033 yılı olarak veriliyor. (s. 189) Ancak Gazneliler Devleti Kirman'a 1031'de hâkim olmuşlardı (bk. E. Merçil, *Gazneliler'in Kirman Hâkimiyeti (1031-1034), Tarih Dergisi* sayı: 24, s. 35-44). Nitekim eserde s. 167'deki haritada Gazneliler'in Kirman'daki hâkimiyetleri 1031-1034 olarak gösterilmiştir. Göze çarpan diğer bir nokta, Sallârî hânedanından Vehsûdân'ın isminin Vushmgir şeklinde hatalı olarak zikredilmesidir (s. 225). Sâciler âilesi bir tarafta Sogd menşeli (s. 228), başka bir yerde Türk olarak gösterilmiştir (s. 372). Tabii ki, kat'iyetle Türk oldukları belirtilmeliydi. Arslan Yabgu'nun ölüm tarihi 1034 olarak zikredilmiştir (s. 238), ancak onun ölüm yılı 1032 idi (bk. İ. Kafesoğlu, *Selçuk'un Oğulları ve Torunları, TM.* cild XIII, s. 119). Eserde türkçe isimlerin okunuşu umumiyetle doğrudur, fakat Selçuklular'dan Kutalmış'ın adı Qutlumush (Kutlumuş) şeklinde geçiyor (s. 239 ve 241). Kutlumuş şekli yanlışdır ve bu ismin Kutalmış veya Kutlamış olarak okunuşu daha doğrudur (bk. Atsız, *Arslan Yabgu'nun Oğlunun Adı, Selçuklu Araştırmaları*

Dergisi, III, s. 183-189). Büveyhîler'in ileri gelen askerî liderlerinden biri olan Türk asıllı Arslan Besâsîrî'den (bk. M. Canard, *Al-Basâsîrî mad., Elj*), menşini zikretmeden sadece «...Basâsîrî, a slave...» (köle Besâsîrî) olarak bahsedilmesini (s. 303) ise garibseddik. Şebân-kâreler'den Fazlûye'nin Fars bölgesinde 454/1062'de gösterilen isyan tarihi (s. 304), kanaati-mizce muhtemelen 448/1056 yılındadır (bk. E. Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, Ankara 1975, s. 3). Meşhur âlim el-Bîrûnî'nin Türkistan'da Harezm'de doğduğu kaydedilmesine rağmen (s. 394), onun Türk olması ihtimali hiç söz konusu edilmemiştir. (Bîrûnî'nin Türklüğü ve isminin Beyrûnî şeklinde okunuşu için bk.

Dr. Nasim Zia, *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçişi ve Ada'da Kurulan İngiliz İdaresi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Yayın nu. 44, Seri III-Sayı A 12, Ankara 1975, V-VII+196 sahife, 5 vesika, 5 harita.

Bugün devam edegele'n hemen bütün olayların temellerinin, geçmiş tarihi devirlerdeki olaylara dayandığı görülmektedir. Bu sebeple, bu olayların daha iyi anlaşılabilmesi için tarihlî dönemlerinin incelenmesi gerekir. Hiç şüphesiz bu olaylardan biri de, bugün Türkiye'yi çok yakından ilgilendiren Kıbrıs meselesidir.

Kıbrıs'ın, gerek tarihi ve gerekse siyasi geçmişi hakkında pek çok yerli ve yabancı yayınlar bulunmaktadır. Ancak, Kıbrıs'ın Türk idaresine girmesi veya Türk idaresi sırasındaki tarihinden çok, Kıbrıs meselesini, Kıbrıs'ın Türk idaresinden çıkışı ve İngiliz idaresine girişi ilgilendirmektedir.

Kıbrıs ne gibi şartlarda Türk idaresinden çıkmıştır? Hangi şartlarla İngiltere'ye terk edilmiştir? Ada'nın İngiliz idaresinin yerleşmesinden sonraki durumu nasıl bir seyir takip etmiştir? İşte bu gibi konular, bugünkü Kıbrıs meselesini ve o zamandan itibaren başlayan, rumların Enosis emellerini açıklığa kavuştura-

Aydın Sayılı, *Doğumunun 1000. yılında Beyrûnî, Beyrûniye Armağan*, Ankara 1974). Ömer Hayyam'dan bahseden kısım ise (s. 658-664), yaşadığı devre (1048-1131) göz önüne alınırsa bu serinin V. cildine konulmalı idi.

Neticede şunu söyleyebiliriz ki, *The Cambridge History of Iran*'ın 4. cildi, Arab istilasından Selçuklu'lar'a kadar İran'daki siyasi ve kültürel olayları bir araya toplayan bir el kitabı olarak, gerek tarihçilerin, gerekse kültür tarihi ve İran edebiyatı üzerinde çalışanların faydalanacağı bir eserdir.

E. Merçil

caktır.

Geçen yıl içinde bu konuda, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü tarafından bir eser yayınlanmıştır. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde kabul edilmiş, Pakistanlı Nasim Zia'ya ait bir doktora tezi olan bu eser, «Kıbrıs'ın İngiltere'ye geçişi ve Ada'da kurulan İngiliz İdaresi» adını taşımaktadır; eserde 1878 de ceryan eden hadiseler ve Kıbrıs'ın İngiltere'ye geçişini hazırlayan olaylara yer verilmekte, ayrıca İngiltere'nin bu sırada Yakın-Doğu siyaseti konu edilmektedir. Kıbrıs'ın İngiltere'ye geçişinden sonraki idaresinin de yer aldığı araştırmada, Kıbrıs meselesini ortaya çıkaran olayları belirtmektedir.

Eser bir giriş ve beş bölümden meydana gelmiştir. Giriş bölümünde (1-8) Kıbrıs'ın Osmanlılara geçişine kadarki kısa tarihçesi yer almaktadır.

I. Bölümde (9-28), Kıbrıs'ın İngiltere'ye geçmesinden önceki, İngilizlerin Yakın-doğu siyasetine yer verilmiştir. Bu bölümde Kıbrıs'ın İngiltere'ye geçmesine yol açan hadiseler ve İngilizlerin Kıbrıs'ı almaktaki amaçları yer almaktadır. Buna karşı olarak, Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ı İngiltere'ye devretmesinin sebepleri ve Ada'nın İngiltere'ye ne gibi şartlarla terkedildiği belirtilmektedir.

Bu bölümde, bugün sözü edilen, Ada'nın kime ait olduğu sorusunun da cevabı verilmektedir.

II. Bölümde (29-48), hazırlanan Kıbrıs mukavelenmesi ve Ada'nın İngiltere'ye terkinin yaratacağı sonuçlar üzerinde durulmuştur. Antlaşma maddeleri ve bunun şartları belirtilirken, Osmanlı Padişahının antlaşmayı imzalamayıp imzalamamaktaki tereddütlerine yer verilmiştir. Bununla beraber antlaşmanın imzalanmamasının İngiliz parlamentosunda ve siyasi çevrelerdeki yarattığı tepkiler de belirtilmiştir.

III. Bölümde (49-73), Kıbrıs'ın İngiltere'ye terki antlaşmasının imzalanmasıyla, çeşitli yönlerden gelen tepkiler üzerinde durulmaktadır. Bu antlaşma İngiltere'de Liberallerin tenkidine uğrarken, genellikle hükümeti destekleyen taraflarca memnurlukla karşılandı. Ancak bunlar da, daha fazla yerler alınmamasından şikâyet etmekteydiler.

Antlaşmanın Türkiye'deki tepkisi ise, İngiltere'ye olan itimadın sarsılmasına ve yerini bir güvensizliğe terkmesine sebep olmuştur.

Diğer bir tepki de Kıbrıs'tan gelmiştir. Kıbrıs Türk halkı İngiliz işgalini büyük bir şaşkınlıkla karşılamakla beraber bir direnme göstermemişlerdir. Rumlar ise bu durumu sevinçle karşılamışlar, Adaya İngiliz idaresinin girmesini, Yunanistan'a katılmak için ilk merhale olarak telâkki etmişlerdir.

Avrupa'da ise, Almanya, İngiliz işgalini olumlu karşılarken, Avusturya tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Fransa ve İtalya ise çıkarlarına dokunduğu için olaya olumsuz şekilde tepki göstermişlerdir.

IV. Bölüm (75-107) iki kısımdan meydana gelmektedir. İlk kısım, İngilizlerin Adaya girişleri ve Adayı nasıl işgal ettikleri hakkındadır. İkinci kısımda, Adanın işgalinden sonra İngilizlerin kurmuş oldukları idare sistemi hakkında bilgi vardır. Kıbrıs Zabta teşkilâtı, Evkaf, Eğitim ve mahkumlarla ilgili meseleler belirtilmiştir. İngilizlerin Kıbrıs'ı işgallerinden hemen sonra Padişahın toprak talepleri ile ilgili bir kısım da bulunmaktadır. Bu bölümde

ayrıca, adanın nüfus ve maliyesi hakkında açıklamalar yer almaktadır.

V. Bölümde (109-133), Kıbrıs'ta 1882 de yapılan bazı Anayasa değişiklikleri konusu ve bunun ortaya çıkardığı durumlar hakkında bölümler yer almaktadır. Anayasada yapılan bu değişikliklerle, rumların Enosis hayallerinin arttığı ve ilk müslüman-rum çekişmelerinin başladığı görülmektedir. Yapılan değişikliklerle, meclise nüfus oranına göre üye ile katılması, enosis için ilk adımların atılmasında bazı rum girişimleri, müslümanların ilk olarak tepkilerine sebep olmuştur. İşte bu bölümde, Anayasa'da yapılan değişikliklerin ortaya çıkardığı meseleler ve Ada'nın Yunanistan'a verilmesinin İngilizlerce meşru görülmesi hususları geniş olarak yer almaktadır.

Bu bölümden sonra bir de Netice kısmı (135-144) yer almaktadır. Eserin genel bir hülasasının yapıldığı bu kısımda, ayrıca adanın son statüsü hakkında Osmanlıların ve İngilizlerin tutumları belirtilmiştir.

Uzun çalışmaların bir ürünü olduğu anlaşılan eserde, bilhassa yabancı kaynakların ve yayınların çokluğu dikkati çekmektedir. Antlaşmayı imzalayan devletlerden biri olarak, İngiliz belgelerinin çok kullanılmış olması hiç bir zaman yadırganmayacak bir husustur. Bununla beraber, antlaşmaya imza koyan diğer bir devlet olarak Osmanlı İmparatorluğu arşiv kaynaklarına ve Türk araştırmacıların -bibliyoğrafya kısmında bir çokları belirtmekle beraber- yayınlarına, daha çok yer verilmesi gerekir düşüncesi doğmaktadır. Buna karşılık yazarın da belirttiği gibi Türk belgelerine ve yayınlarına yeterince değinilmemiştir. Eser bu görünümüyle daha çok yabancı kaynakların ışığı altında bir rapor hüviyetine bürünmektedir. Bununla birlikte, eserin bütünüyle büyük bir boşluğu doldurduğunu da ifade etmek gerekir. Bilhassa hazırlanışı bakımından ve en önemlisi de İngiliz politikasının iç yüzünü, İngiliz belgeleriyle açıklaması yönünden dikkate değer bir eserdir.

Yusuf Halaçoğlu

İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, Anadolu Yakası Bayburt Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları No: 1; Üçler Matbaası Basımevi, İstanbul 1975, 204 sahife, 2 haritadan ibâret.

Osmanlı İmparatorluğu arşivlerinden zamanımıza kadar intikal eden binlerce defter arasında Tapu-Tahrir Defterleri'nin, bu imparatorluğun içtimai ve iktisadi yapısını, sosyal bünyesini, müesseselerini meydana çıkarmak bakımından olduğu kadar, bu muazzam Türk İmparatorluğu'nun yayıldığı ülkelerin de mahallî târihlerini, kültürel, ekonomik ve sosyal durumlarını ortaya koymak mümkün olmaktadır. Bu kabilden, bahis konusu defterlere dayanmak suretiyle, Anadolu'nun çeşitli bölgelerine âit araştırmalar yapılmış ve yeni bir takım mes'eleler ortaya konmuştur.

İşte, bu araştırmalardan biri de, eserin önsözünden de anlaşıldığı üzere, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeniçağ Târîhi Kürsüsü'nde dört senelik bir çalışmanın ürünü olan *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı* adlı Doktora tezidir. Altı bölüm ve ayrıca ekler kısımdan ibâret olan bu eserin ana kaynakları, büyük bir kısmı İstanbul Başbakanlık Arşivi'ndeki ve Ankara Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'ndeki Tapu-Tahrir Defterleri ve Evkaf Defterleri'dir.

Müellif, eserin Giriş kısmında (s. 9-15), şehrin coğrafi yerini belirttiikten sonra, Bayburt isminin menşei hakkında izahat vererek, târihçilerin ve seyyahların bu husustaki fikirlerini zikretmektedir. Müteakiben Bayburt bölgesinin Osmanlı fethine kadar olan târihçesi de kısaca incelenmiştir. Bu cümleden olarak bölgenin Roma İmparatorluğu hâkimiyetine girdiği ve bu imparatorluğun ikiye ayrılması üzerine, Doğu Roma (Bizans) toprakları içinde kaldığı belirtilmektedir. Araçların Ermeniyeye'yi ele geçirdikleri sırada, Bayburt bölgesinin, Bagrat ülkesi içinde kaldığını belirten yazar, Bayburt'un Malazgirt zaferinden (26 Ağustos 1071) sonra Türklerin eline geçtiğini

ve 1072 yılından 1202 yılına kadar bazan Saltukluların, bazan da Dânişmendilerin elinde kaldığını kaydetmektedir. Şehir, bir ara Trabzon İmparatoru Alexis I. Comnén'in kumandanı T. Gabras tarafından işgal edilmiş ise de, 1098 senesinde tekrar Dânişmenlilerin eline geçmiştir. II. Rükneddin Süleyman Şah'ın (1196-1204), 1202 yılında Saltuklu devletine son vermesi üzerine, Selçuklu hâkimiyeti altına girdiği bilinen Bayburt'un, 1243 Köseadağ savaşını müteakip, Moğolların Anadolu'yu istilasından sonra yapılan anlaşma gereğince, uzun süre Selçukluların elinde kaldığı belirtilmektedir. Daha sonra Eretna oğulları'nın ve zaman zaman da Erzincan Emirlerinin elinde kalan Bayburt, 1394'de Akkoyunlu beylerinden Ahmed Bey'e iktâ edilmiş, 1410'da Karakoyunlular ve sonradan Akkoyunlular eline geçerek, uzun müddet bunların elinde kalmıştır. Bayburt ve bölgesinin 1501'de Safevîler eline geçtiğine işaret eden yazar, Yavuz Sultan Selim'in İran seferinden dönüşü sırasında fethe edilerek (15 Ekim 1514) Osmanlı hâkimiyetine girdiğini ve Osmanlı idarî teşkilâtında aynı isimli sancağın merkezi olduğunu belirtmektedir.

XVI. yüzyılda Bayburt sancağı tahrirleri, eserin I. Bölümünde incelenmiştir (s. 17-22). Büyük bir kısmı İstanbul Başbakanlık Arşivi'nde, bir kısmı da Ankara Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde bulunan defterler tespit edilerek, bölgede yapılan tahrirlerin ve dolayısıyla de Tapu Defterleri'nin mahiyeti hakkında bilgi verilmiştir.

Eserin II. Bölümü (s. 23-28), Bayburt'un Osmanlı idarî teşkilâtındaki yerine ayrılmıştır. XVI. yüzyılda Trabzon ile Erzurum arasında stratejik bir mevkie sahip olan Bayburt, bu yüzyılın ortalarına doğru Doğu Anadolu'nun serhaddinde bulunduğuundan, sancaklık vasfını muhafaza etmiş, ancak doğuda kalan yerlerin Osmanlı idâresine girmesiyle, bu fonksiyonu yavaş yavaş kendiliğinden ortadan kalkmıştır. Ayrıca sancağın idarî teşkilâtındaki vazife tak-simi ve sancaklıktan çıktıktan sonraki durumu, orijinal vesikalarla bize sunulmuştur. Böy-

lece bir sancağın idarî teşkilâtı bu bölümde ana hatlarıyla ortaya konmuştur.

III. Bölüm (s. 29-119), Bayburt sancağı'nın nüfus ve yerleşme mes'alesine ayrılmıştır. Bu bölümde, hem sancağın, hem de sancak merkezinin muhtelif târihlerdeki nüfusu ayrı ayrı hesap edilerek tablo hâlinde de gösterilmiş, sancak köylerinin kaza ve nahiyelere dağılışı, köylerin muhtelif târihlerdeki nüfusu, yetiştirdiği ürünler, arşiv vesikalariyle tayin edilmeye çalışılmıştır. Bu bölümün sonuna, sancağın 1530 senesindeki nüfus durumunu gösteren bir de harita ilâve edilmiştir.

IV. Bölümde (s. 120-131), XVI. yüzyıl tahrirlerine göre Bayburt şehri tetkik edilmiştir. İlk olarak şehrin kalesi hakkında bilgi verilmiştir. Kalenin en mükemmel ve en azametli şeklini Selçuklular zamanında aldığını belirten müellif, 1828 Osmanlı-Rus harbi sırasında kalenin geniş ölçüde tahribata uğrayarak harap olduğunu belirtmektedir. Müteakiben mahalleler ele alınmış olup, Tapu Defterleri'ne göre tespit edilebilen 10 mahalle hakkında bilgi verilmiştir; meslek zümrelerine göre şehir nüfusunun mahallelere dağılışı tablolarla gösterilmiştir. Diğer yandan Tapu Defterleri'ne göre Bayburt'da 2 câmi, 9 mescit, 4 medrese, 5 zâviye, 1 hankâh, 2 muallimhâne ve 2 de hamam hakkında bilgi verilerek, bu eserlerin pek çoğunun, gerek harpler, gerekse bakımsızlık yüzünden harap olduğu belirtilmektedir. Daha sonra sancağın iktisadî durumu incelenerek, şehrin Tebriz-Trabzon transit yolu üzerinde bulunmasından dolayı taşıdığı önem ve bilhassa iktisaden en canlı olduğu İlhanlılar devri hakkında bilgi verilmiştir. Fakat XVI. yüzyılın ikinci yarısında Erzurum ve Erzincan gibi komşu

şehirlerin önem kazanması, Bayburt'un taşıdığı önemin azalmasına ve ikinci dereceye düşmesine sebep olmuştur.

V. Bölüm (s. 132-150), Bayburt sancağı'nın toprak idâresine ayrılmıştır. Burada haslar, zefâmetler ve timarlardan bahsedilerek, bunların, muhtelif târihlerde sancak, kaza ve nahiyelere dağılışı tablolar hâlinde gösterilmiştir. Bu bölüm tamamen tahrir defterlerinden edinilen bilgileri ihtiva etmektedir.

VI. Bölümde ise (s. 151-160), vergiler üzerinde durulmuştur. Bayburt sancağı'na dâir, biri 1516, diğeri 1530 târihini taşıyan iki kanunnâmeye dayanarak, reyâidan, tarım ürünlerinden ve ticarî mallardan alınan vergiler tespit edilmiştir.

Müteakib bölüm, ekler bölümüdür ki, burada iki adet kanunnâme bulunmaktadır. Son olarak, eserin fransızca özet, bibliyografya, dizin ve harita bulunmaktadır. Haritada Bayburt sancağı'nın 1516-1530 seneleri arasındaki idarî taksimatı gösterilmiştir.

Osmanlı Devleti arşivlerinden zamanımıza kadar intikal eden muhtelif vesikalardan, bilhassa Tapu-Tahrir Defterleri'nden istifade edilerek hazırlanmış olan bu eser, imparatorluğun bir idarî bölgesinin sosyal bünye ve müesseselerini bize aktarmaktadır. Eser sadece XVI. asr için değil, daha sonraki devirler için de ışık tutacak mahiyettedir. Orijinal vesikaların, çeşitli eserlerden alınan bilgilerle de takviye edildiğini gördüğümüz *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı* adlı eser, iktisadî ve sosyal konular üzerinde çalışacaklar için de numûne olacak mahiyettedir.

İlhan Şahin

Erich Prokosch (Eseri tercüme eden açıklamalarla yayına hazırlayan), *Krieg und Sieg in Ungarn. Die Ungarn Feldzüge des Grosswesirs Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Pascha 1663 und 1664 nach den «Kleinodien der Historien» seines Siegelbewahrsers Hasan Ağa. (Macaristan'da Harb ve Zafer. Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın Mühürdârı Hasan Ağa'nın Cevâhîrü't-tevârih'ine göre 1663 ve 1664 Macaristan Seferleri.) Verlag Styria. Graz-Wien-Köln 1967, s. 287.*

Styria yayınevi bir müddetten beri Bizans, Slav ve Osmanlı târih ve târihçileri ile ilgili birbirinden güzel ve fâidedi eserler yayınlamış bulunmaktadır. Gerek Slav müverrihleri serisinin¹ gerekse Bizans târihi ile ilgili eserlerin² yanı sıra, Dr. Richard Kreutel tarafından redaktörlüğü yapılan «Osmanlı Müverrihleri» serisi, tarihimize için kaynak önemi hâiz bazı eserleri yayınlamış ve yayınlamayı plânlanmış bulunmaktadır³. Bu serinin son kitaplarından biri olarak yayınlanan 8. Cild, Osmanlı Târîhi araştırmalarının tanıyıp, kaynak olarak kullandıkları önemli bir esere hasredilmiş bulunmaktadır. Bu eser Sadrîâzam Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın Mühürdârı⁴ Hasan Ağa'nın *Cevâhîrü't-tevârih* (Kleinodien der Historien) her ne kadar kitabın ikinci adı olarak görülmekte ve kitap adı olarak seçilen «*Krieg und Sieg in Ungarn*» (Macaristanda Harb ve Zafer) başlığı çoğunlukla kitabevlerinin düşündüğü, ticarî mâhiyette, sürümlü kolaylaştıran bir yakıştırma olarak kabul edilmek durumunda ise de, eserin münderecat yönünden bu başlığa tamamen uyumsuz olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Zirâ eser Sadrîâzam Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın 1663 ve 1664 yıllarında Macaristan'a yapmış olduğu sefer ile ilgilidir. Bu seferin açılmasında ise Macaristan'daki, özellikle Erdel'deki hâdiselerin büyük rolü olmuştur. Avusturya (Alman İmparatorluğu) Erdel'e yaptığı müteaddid tecâvüzler sırasında Székelyhid⁵ kalesini de ele geçirerek Osmanlı Devletinin in fiâline mücib ve seferin açılmasına sebep ol-

muştu. Ancak eserin giriş kısmında Dr. Erich Prokosch'un da şüphe ile ifâde etmiş bulunduğu gibi⁶, Fâzıl Ahmed Paşa'nın bu seferinin son durağı olarak Viyana'nın düşünülmüş olabileceği, biraz tarihi gerçekleri zorlar gibi görünmektedir. Zirâ bu fikri bir tez olarak ileri süren ve «*Das Türkenjahr 1664*» adlı eserinde bunu tevsik etmeye çalışan Georg Wagner'in, bu iddiayı teyiden getirdiği delillerin yeterli kabul edilmesine imkân yoktur. Çünkü Georg Wagner, bu tezini sadrîâzamin Belgrad'da döktürmüş olduğu 12 adet muhasara topuna dayandırmaktadır⁷. Ayrıca ordudan kaçan bazı kimselerin ifâdeleri ile Yeniçeri Ağası'nın Avusturya Elçisi Simon Reninger'e söylemiş olduğu ileri sürülen, Viyana'nın hedef alındığına dâir sözleri de, bir delil olarak ileri sürülmektedir. Fakat bunlar da bir delil olma niteliğinden uzaktırlar. Ayrıca Türk Ordusu'nun ilerleyişi karşısında Viyana'da birçok kişilerin kaçmış bulunmaları⁸ dahi böyle bir niyetin varlığını te'yid edebilecek mâhiyette değildir. Zirâ uzak veya yakın muhtemel bir tehlike karşısında şehirlerdeki zengin sınıfların kaçmaları, daha emîn yerlere çekilmeleri hep görülen şeylerdendir⁹. Osmanlı Ordusu ise başlangıçta direk Avusturya üzerine yürümek için yola çıkmamıştır¹⁰. Esas hedef Venedik idi. Denizlerde sırf kadırgalardan müteşekkil bir donanmanın Venedik karşısına çıkartılmasının yanı sıra¹¹, karadan dahi düşmanın sıkıştırılması gerektiği düşünülür ve Kotor, Şibenik, Split havâlisindeki kalelerin ele geçirilmesi plânlanmış bulunmaktaydı¹². Avusturya üzerine gidilmesi fikri sonradan sınırlardaki, özellikle Erdel'deki hâdiseler üzerine olgunlaşmış bulunmaktadır¹³. Belgrad'da döktürülmüş olduğu söylenen topların, meselâ Uyvar, Neograd, Neutra gibi büyük kalelerin muhasarası için olabileceğini düşünmek herhâlde daha ma'kûl bir izah şekli olsa gerektir. Kaldı ki, İstanbul'dan her türlü mühimmât ve toplar Belgrad'a Tuna üzerinden yollanmış bulunmaktaydı¹⁴. Bu mühimmât ve toplara Belgrad'da bazı ilâveler yapılmış ve hepsi birden yine Tuna üzerinden Buda istikametine sevk edilmişti¹⁵.

Hülâsa Belgrad'da döktürülen toplardan, hedefin Viyana olabileceğini söylemek, gerek eldeki kaynaklar, gerekse *Cevâhîr*'de verilen bilgiler muvâcehesinde imkânsızdır.

Mühürdâr Hasan Ağa eserini ağır ve mutantan bir dil ile kaleme almış bulunmaktadır. Osmanlı literatüründe emsâli çok bulunan bu tarz inşa merakı çoğunlukla asıl söylenilmek istenenin açıkça ifâdesine mâni olmakta ve anlatılmak istenenin anlaşılır olmasını zorlaştırmaktadır. Bütün bunların yanında eserde yabancı kelimelerin ve isimlerin, özellikle coğrafi mevki ve kale adlarının yazılışlarındaki «duyulduğu gibi yazma» alışkanlığı, bunların ne olduğu ve çözümü hakkında ayrıca bir çalışma ve gayretin sarfedilmesine ihtiyaç göstermektedir. Eseri bize Almanca olarak sunan Dr. Prokosch, bu konuda büyük bir başarı göstererek, yukarıda bahsedilen güçlükleri ustalikle yenmesini bilmiştir. Eserin batı târihçileri arasında çok az tanınmış olması, dil zorluğu göz önüne alınacak olunursa normaldir. Her ne kadar eser daha 1680 de lâtinçeye tercüme edilmiş ise de, yazma olması nedeniyle geniş bir kullanma alanına yayılmadığını düşünebiliriz¹⁶. Osmanlı Târîhi ile ilgili eserlerde *Cevâhîr*'den kaynak olarak istifade etmiş yegâne yabancı müverrih olarak Joseph von Hammer-Purgstall görülmektedir¹⁷.

Mühürdâr Hasan Ağa hakkında malûmatımız çok kısıtlı bulunmaktadır. Topkapı Sarayı Kütüphânesi Revan Kitaplığı Nr. 1307'de bulunan yazmadan kendisinin «İbar» daki bir kalenin câmi'inde imamlık yaptığı anlaşılmaktadır¹⁸. Müellifimiz 1663-1664 Avusturya Seferi esnasında sadrîâzamin mühürdârı bulunduğundan, bildirdiği hâdiseleri hem yaşamış, hem de birçok gizli ve resmî mevzuâta dâir bilgiler elde etmiş, yapılan görüşme ve konuşmaları aktetmiş, bir çok mektubların metinlerini verebilmiştir. Eser bu yönden çok önemli ve kaynak olma niteliğindedir.

Eser Köprülü Mehmed Paşa'nın hastahından bahisle başlamakta ve Fâzıl Ahmed Paşa'nın hemen İstanbul'a gelmesi için yollanan bir emir sureti ile devam etmektedir. Fâzıl Ah-

med Paşa'nın Kaymakam olarak İstanbul'da bırakılması, padişahın Edirne'ye hareketi, Köprülü Mehmed Paşa'nın ölümü ile Fâzıl Ahmed Paşa'nın sadrîâzam tâyini çok kısa olarak anlatılmakta (s. 19-20) ve yapılan yeni tayinlerden sonra Venedik üzerine donanma tertibi ve deniz gücünün desteklenmesi için karadan da Venedik üzerine harekete geçilmesi zarûreti, bu konu ile ilgili olarak birçok yerlere gerekli emirlerin yazılması, o sırada Avusturya serhadlerinden gelen havâdislerle sınırlardaki tecâvüzlerin öğrenilmesi ve bir kara devleti olması hasebiyle, bu taraftan gelecek tehlikenin daha büyük olacağını düşünülmesi ve Avusturya üzerine yürünmesine karar verilmesi eserin ilk kısmında verilen bilgileri teşkil etmektedir (s. 19-22). «*Macaristan Seferine Çıkış*» başlığı altında anlatılan kısımda Edirne'ye muvasalat ve orada yapılan parlak askeri geçit törenlerinden ve sadrîâzamin çadırında toplanan büyük harb meclisinden söz edilmektedir. Bu toplantıda padişahın sadrîâzama hitaben yolladığı mektup okunmuştur. IV. Mehmed bu mektubunda Bosna çihetlerine sefere niyet edilmişken, Avusturyalıların birçok palankaları yakıp yıktıklarından ve müslümanların zarara uğradıklarından bahsetmekte ve bu sebepten ötürü Avusturya üzerine yürümek amacı ile gerekli tedbirlerin alınmasını ve hedeflerin tesbitini emretmekte idi (s. 24). Bunun üzerine sadrîâzam bir konuşma yapmış ve Avusturya üzerine sefer açılmasına karar verilmiştir. Ordunun Sofya üzerinden Belgrad'a vâsil olması, diğer kuvvetlerin peyderpey orduya itihakları, Belgrad'da sadrîâzamin Avusturya elçisi (Freiherr von Goes) ile görüşmesi feruâtı olarak anlatılmaktadır. Sadrîâzamin Avusturya başbakanı Herzog von Sagan'a yazdığı mektub ile padişahın Kırım Hanı'na yolladığı sefere dâvet nâmesi ve yine sadrîâzamin aynı meâldeki mektubu, Herzog von Sagan'ın sadrîâzama yolladığı cevabî mektubu, Budin Beylerbeyi Vezir Hüseyin Paşa'nın sadrîâzama yolladığı serhad ahvâli ve Avrupa'daki duruma müteâllik teferruatlı mektubu, Kırım Hanı'ndan gelen cevabî mektub ve ordu-

nun Buda'dan Vişegrad'a (Visegrád), gelip Esterگون (Esztergom, Gran) yakınlarında konaklaması müteakib sahifelerde anlatılmış bulunmaktadır (s. 23-53). Uyvar (Neuhäusel) önünde alınan tertibatla (s. 53-58), Ali Paşa ve Kaplan Mustafa Paşa'nın Uyvar harekâtları savaş sahnelerinin başlangıcını teşkil etmektedir. Yakalanan Avusturya postaları ve ele geçirilen mektupların tercümeleri de bu sahifeler arasında yer almış bulunmaktadır. Uyvar kalesinin muhasarası, Kale kumandanı Forgacs'a sadrîzâma tarafından yazılan ve kalenin harbisiz teslimini isteyen mektubu, Kırım Han'ın oğlu Ahmed Giray'ın orduya yetişmek üzere olduğuna dair yolladığı mektub da bu bölüme dercedilmiş vesikalar arasındadır (58-73). Ahmed Giray'ın ordusu ile ordugâha vasıl oluşu, yine ele geçen ilgi çekici postaların tercümeleri, Uyvar kalesinin fethi, yazılan zafernâmeler, Fâzıl Ahmed Paşa'nın bizzât şeyhülislâm Minkârî-zâde'ye yazdığı kutlama mektubu ve bazı diğer olaylar yine eserin zengin malzemeleri arasındadır (73-96).

Veziir Hüseyin Paşa'nın Bespirim (Veszprém) kalesine hücumu ve kale kumandanının esir edilmesi, bunun ele geçen ve Raimund Graf von Montecuccoli'ye yazdığı mektubun sureti ve diğer mektupların tercümeleri (s. 96-99) ile Novigrad (Neograd) kalesinin muhasarası harbin diğer safhalarını aksettiren kısımlarını teşkil etmektedir. Novigrad kalesini muhasara eden vezir Kaplan Mustafa Paşa'nın sadrîzâma ile yazışmaları, vezir Hüseyin Paşa'nın Nitre (Neutra) kalesi muhasarası ile vazifelendirilmesi ve onun sadrîzâma yolladığı durum ile ilgili teferruatlı mektubu ve sadrîzâmın buna verdiği cevaplar eserin 96. ve 104. sahifelerinde yer almış bulunmaktadır. Veziir Hüseyin Paşa'nın Leve (Lewenz) kalesini muhasara etmesi, padişahın Yusuf Ağa vâsıtası ile sadrîzâma yolladığı nâme ve hediyeler ve Uyvar'ın fethinden duyduğu memnûniyetin ızhârı ve yine aynı meâlde Kırım Han-zâdesi Ahmed Giray Han'a yazılan nâme-i Humâyûn eserin metin olarak verilmiş vesikaları arasındadır (104-112). Erdel Kralı Michael Apafi'nin ordugâha

gelişini çeşitli bahâneler ile geçiştirmesi ve sadrîzâmın kendisini katledeceğinden çekinişi, fethedilmiş bulunan Uyvar kalesinin yeniden tâmir ve tahkimine dair bilgiler ve ordunun kışlamak üzere yaptığı çekilme çalışmaları, Leve kalesi kumandanına yazılan, kalenin amân ile teslimi husûsundaki mektub ve buna verilen müsbet cevap üzerine, kalenin teslimi; Novigrad muhasarası ile vazifeli Kaplan Mustafa Paşa'nın sadrîzâma askerinin durum hakkında teferruatlı mektubu ve Novigrad'ın fethedilmesi olayları ile eserde o sene ki seferin büyük bir kısmı sona erdirilmiş bulunmaktadır (112-126). Eser tekrar birçok yazışmaların metinlerini vermek sûretile devam etmektedir. Sadrîzâmın Herzog von Sagan'a yolladığı 15.11.1663 tarihli uzun mektubu ile barışa davet çağrısı ve kışlamak üzere ordunun Budin'den Belgrad'a hareketi, Ösek (Esseg, Essek) de, Krakau Palatini Stanislaus Potocki ve Polonya başbakanı (Kanclerz, Kanzler) Nikolaus'un sadrîzâma yolladıkları 23.11.1663 tarihli ilgi çekici mektupları da eserde yer almış bulunmaktadır. Bu mektuplarda gerek Palatin gerekse Kanzler dikkatleri Rusya'dan gelen tehlikelere çekmektedirler. Osmanlı Devleti'ne olan sadakatlarından bahisle, Polonya'nın Rusya tarafından ele geçirilen topraklarının tekrar fethi için Osmanlı Devleti'nden yardım ricâ edilmekte ve Kırım Han'ın Moskova üzerine akınlar yapması için emir verilmesini ve hatta bizzat sadrîzâmın o tarafa doğru yürümesini arzu ve niyaz etmekteydiler (126-137).

Kaplan Mustafa Paşa'nın Peter Zrinyi'nin topraklarına yaptığı akımlardan dönüşünü aksettiren müellif, eserinde birçok yazışmaların metinlerine geniş ölçüde yer vermektedir. Bunlar içinde Erdel Kralı Michael Apafi'nin sadrîzâma yolladığı bir mektubu ve buna ilâve ettiği, Orta Macaristan Palatini tarafından, halâki Apafi ve Osmanlılar aleyhine kıskırtan bir yazıtı da ayrıca dikkati çekmektedir (s. 137-154) Herzog von Sagan'nın sadrîzâma yolladığı 4. 3. 1664 tarihli cevabî mektubun su-ratı, sadrîzâmın buna verdiği cevap, Erdel

Kralı'nın başka bir mektubu ve Macaristan seferinin tekrar başlaması bundan sonraki sahifelerin konularını teşkil etmektedir. (s. 154-157) Herzog von Sagan sadrîzâma yolladığı cevabî mektubunda harbin patlak verişinden kendilerinin bir sorumluluğu olmadığını tasrih etmekte ve barış için son sözü kendisinin söyleyemeyeceğini ifade etmekteydi. Fâzıl Ahmed Paşa yolladığı cevapta düşmanın barışa zorlanması için seferin devam edeceğini açıkça belirtmekteydi. Belgrad'ta sefer tuğlarının tekrar açılması, yeni toprak dökülerek mühim-mâtın ikmâli, Venedikilere karşı bâzi tedbirlerin alınması anlatıldıktan sonra, tekrar Erdel Kralı'ndan gelen ve Eflak ve Boğdan askerlerinin sefere çıkmak için kendi topraklarından geçmemelerini ricâ eden mektubun metni verilmektedir. Erdel Kralı bu askerlerin geçiş esnasında yapa-geldikleri zararlardan bahsetmekte ve ayrıca Avrupa ahvâli hakkında geniş bilgilere de yer vermektedir. Buna göre Papa, Fransa ile arasındaki düşmanlığa son vererek bu cebheden çektiği kuvvetleri Avusturya hizmetine tahsis etmiş bulunmaktaydı. Avusturya-Alman kuvvetleri ise hazırlanmakta ve toplanmaktaydılar. s. (157-160).

13.4.1664 tarihinde ordu Belgrad'dan hareketle Macaristan'a doğru yol almaya başlamıştır. O gün Budin, Kanije (Kanizsa), Kopan (Koppány)'den gelen ve sadrîzâmandan yardım isteyen mektuplar ile Avusturya kuvvetlerinin Zirinoğlu-kalesi (Yenikale=Zrinyivar) önünde toplanmakta oldukları bildirilmekteydi. Bu hâdise üzerine bâzi kumandanlara yollanan emir-nâmeler, bu kumandanların askerî durum hakkındaki yazışmaları, sadrîzâmın bunlara verdiği cevaplar, emirler, Erdel Kralı'na yazılan bir başka mektub, Herzog von Sagan'nın 29.4.1664 yeni bir mektubu eserin 160. ve 170. sahifeleri arasında yer almış zengin malzemeler arasında bulunmaktadır. Herzog von Sagan bu mektubunda barış için bâzi teşebbüslere geçildiğini ifade etmekte, bununla beraber bu yılki harb hazırlıklarının gayet mükemmel olduğunu ve geçen yıl ile mukayese edilmemesi gerektiğini de belirtmekte idi. Çak-

mar (Szatmár) kalesi kumandanının bir mektubu da yer almış bulunmaktadır (s. 170). Kanije kumandanı Pantur Hasan Paşanın kalenin muhasara altına alındığını haber veren bir mektubu ve yardım talebi, Padişahın Sadrîzâma yolladığı bir nâme sureti, yine Sadrîzâmın Herzog von Sagan'a yolladığı bir mektup ve Hasan Paşa'dan gelen başka bir mektup, 14.5.1664'de ordunun Ösek'e muvâsalatı ve Kanije üzerine yürüyüşü, Avusturyalıların Novigrad kalesini ele geçirmeleri ve Leve'yi muhasara etmekte oldukları, 25.4.1664 tarihli uzun ve teferruatlı bir mektup ile Hasan Paşa'nın durum hakkındaki mütalâaları, Kırım askerlerinin başarılı akınları, ordunun Zigetvar (Szigetvár)'a vasıl olması, sadrîzâmın Kanije'ye gelmesi, kumandan ve askerlerin takdir ve taltifleri, padişahın sadrîzâma yolladığı yeni bir nâmesinde başarı dilekleri ile yeni bir şehzâdesi (Mustafa) dünyaya geldiğini bildirmesi, Zirinoğlu Kalesi'nin muhasarası ve ordunun Viyana havâlilerine doğru hareketi eserin 170. ve 203. sahifelerinde yer almış bulunmaktadır. Eserin sonlarını teşkil eden bundan sonraki olaylar içinde, yapılan toplantı neticesinde Komar (Kis Komáron, Klein-Komorn) kalesinin fethine karar verilmesi ve Sadrîzâmın bu kale kumandanına yolladığı mektup ve kalenin aman ile teslimi, bazı diğer palankaların yıkılmaları, Egervâr (Egervár) kalesinin muhasarası ve aman ile teslim edilmesi, Kemendvâr (Keméndvar) kalesinin fethi, Herzog von Sagan'dan gelen bir mektub metni ve Kaiser I. Leopold'un barışa razı oluşu, yapılan antlaşmalar ve bunların metinleri, 9.8.1664 tarihli Sadrîzâmın Herzog von Sagan'a yolladığı mektup yer almış bulunmaktadır. Sank Gotthard palankasının muhasarası, Raab suyunun geçişi ve yapılan savaş, uğranılan yenilgi gayet kısa olarak anlatılmış ve adeta birkaç söz ile geçiştirilmiş bulunmaktadır. Böylece müellifin Avusturyamın bu başarısını önemsemek istemediğini anlamaktayız (s. 221-224) I. Leopold'un Padişaha yolladığı mektup ve Padişahın kendisine verdiği cevap, Uyvar'da anlaşma belgelerinin mübadelesi or-

dunun dönüşü ve Sadrazamın İstanbul'a varması ile eser oldukça muhtasar bir anlatışla sona erdirilmektedir (s. 241).

Hicri 1071 (6.9.1660 - 28.8.1661) den 1075 Rebiülahırına (baş. 22.10.1664) kadar getirilen bu eseri almanca olarak yayınlayan Dr. Prokosch Cevâhîr'in aşağıdaki beş yazmasını gözden geçirmiş bulunmaktadır.

1- Viyana'da Österreichische Nationalbibliothek'de 1070 no ile kayıtlı nüsha.

2- Viyana'da Österreichische Nationalbibliothek'de 1071 no ile kayıtlı nüsha.

3- Süleymaniye Kütüphanesi, Es'ad Efenî Kitaplığında 2242 no ile kayıtlı nüsha.

4- Köprülü Kütüphanesinde 231 no ile kayıtlı nüsha.

5- Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan Kitaplığında 1307 no ile kayıtlı nüsha.

Bu yazmalar içinde ise özellikle değerlendirilen nüshalar Köprülü ve Viyana'daki 1071 numaralı nüshalardır. Diğer yazmalara ihtiyaç duyulduğunda müracaat edildiği anlaşılmaktadır¹⁹. Bununla beraber Köprülü Kütüphanesindeki yazmanın diğer nüshalara nazaran kullanmaya daha müsait bulunuşu, kendisine almanca tercümenin dayanağı tek nüsha özelliğini kazandırmaktadır²⁰. Cevâhîr'in bahsedilen latince tercümesinin, almanca tercümesinde dikkate alınmadığı da görülmektedir²¹. Bu hali ile neşredilen eser, *Cevâhîr*'in bir «Edition Critique»i değildir. Belki de mütercim hiç bir zaman böyle bir şey yapmak niyetini taşımamıştır. Ancak mevcut yazmaların karşılaştırıldığı bir text kritiğinin yapılması veya bu konuda yeterli bilgi verilmiş bulunması osmanlı tarihi ile uğraşanlar için daha pratik bazı faydeler getirebilirdi. Böyle bir şey yapılmamış olduğundan, bu eseri kullananlar, bunun diğer yazmalardan ne kadar eksik veya fazla olduğunu kestiremeyecekleri gibi, meselâ eserin İstanbul'daki veya Viyana'daki diğer nü-

halara münderecat bakımından ne dereceye kadar tetabuk ettiğini veya etmediğini bileme durumunda kalacaklardır. Hangi nüshanın hangisinden istinsah edilmiş olup, olamayacağı gibi teknik diğer hususlarda cevapsız bırakılmış bulunmaktadır. Bu vaziyette tarihçi çalışmalarında yine bütün yazmaları nazarı dikkate almak, hepsi ile uğraşmak, nüshalar arasında münderecat farkları olabileceğini, noksanlıklar veya ilâveler bulunabileceğini düşünme durumunda kalmaktadır. Bu hali ile eserin hazırlanışında bazı eksikliklerin bulunduğunu söylemek gerekmektedir. Bununla beraber biz eserin aktüel bir düzeyde tutulmaya çalışıldığını ve zikredilen yöndeki bazı eksikliklerin bu açıdan değerlendirilmesi gerektiğine inanmaktayız. Her halde text kritiği hakkında yapılacak uzun açıklamalar, meslekî bir bilgisi bulunmayan geniş okuyucu kitlesini sıkardı. Eser, gayet mükemmel bir index ile çok daha değerli ve kullanışlı bir hale getirilmiş bulunmaktadır. Üç yüzyıl aşkın, zengin açıklamalı dipnotları hem osmanlı tarihi ile uğraşanlara hem de bu konulara yabancı okuyucu kitlesine çok faydeli olabilecek niteliktedir (s. 243-257). Fakat, özellikle zikr edilmesi gereken ilâve edilen haritanın yanında osmanistler için bile faydeli olabilecek bir coğrafi indexin konulmuş bulunmasıdır (s. 273-284). Burada birçok kalelerin ve yerlerin yalnız türkçe isimleri verilmekle kalmılmamış, aynı zamanda diğer dillerdeki (macarca, rumence, çekce, polonyaca, almanca) şekilleri ve bu gün hangi devletin sınırları içinde bulduklarını da belirtilmiştir. Esere, yine konuya yabancı okuyucu kitlesi göz önüne alınarak osmanlı istilâh ve ünvanlarını açıklayan bir liste de ilâve edilmiş bulunmaktadır.

Bütün bu müsbet yönleri, eserin mükemmel tercümesi, başarılı hazırlanışı ve baskısı için Dr. Prokosch'u kutlarız.

1 Bu seriden neşredilen eserler :

Band I. Zwischen Rom und Byzanz. (Slav Apostolları Kyrillos ve Methodios'un hayatları ve tesirleri hakkında).

Band II. Serbische Mittelalter I. (Eski sarp hükümdarlarının biyografileri: 1. cild, Stefan Nemanja).

Band III. Hus in Konstanz.

Band IV. Der Aufstieg Moskaus I. («Codex von 1479» olarak tanınan rus kroniğinden. 1. Kısım, 15. yüzyılın başlarına kadar).

Band V. Der Aufstieg Moskaus II. (Aynı eserin ikinci kısmı. 15. yüzyıldan 16. yüzyılın başlarına kadar).

Band VI. Die goldene Freiheiten der Polen. (Polonyalıların «Altın Hürriyetleri». Jan Chryzostom Pasek'in yazılarından. 17. yüzyıl Polonyası hakkında).

Band VII. Historie zum Zartum Kasan. («Kasaner Chronik». (Kazan tarihi hakkında).

Band VIII. Memoiren eines Janitscharen oder Türkische Chronik. (Bir Yeniçerinin hatıraları veya Türk Kroniği. Tanıtmaya hazırlanmıştır).

Band IX. Serbische Mittelalter II. (Aynı eserin ikinci cildi. II. Danilo ve Talebeleri).

2 Bu seriden neşredilen eserler :

Band I. Die letzten Tage von Konstantinopel. (Georgios Sphrantzes'e âit olduğu söylenen *Chronicon Maius* adlı eserden İstanbul'un fetih günlerine tesadüf eden kısımlar).

Band II. Europa im 15. Jahrhundert, von Byzantinern gesehen. (Bizanslılar gözü ile 15. yüzyılda Avrupa).

Band III. Die Normannen in Thessalonike. (Selanik'in 1185 de Normanlar tarafından fethi ve Kardinal Eustathios'un görüp yazdıkları).

Band IV. Byzantinische Diplomaten und Östliche Barbaren. (Bizans Diplomatları ve Doğu'daki Barbarlar).

Band V. Vademecum des Byzantinischen Aristokraten.

Band VI. Bilderstreit und Arabersturm in Byzanz. (Theophanes'in Dünya Tarihinden. 717-813).

3 Bu seriden neşredilen eserler :

Band I. Kara Mustafa Vor Wien. (Vekayî-i Beç. Saray Teşrifatçısı Ahmet (?) tarafından 1683 Viyana muhasarası hakkında tutulmuş günlükten: Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan. Nr. 1310, British Museum. Or. Nr. 6647).

Band II. Im Reiche Des Goldenen Apfels. (1665 de Evliya Çelebi'nin Avusturya'ya yollanan Sefâret heyeti ile yaptığı seyahat ve Viyana izlenimleri).

Band III. Vom Hirtenzelt zur Hohen Pforte e. (Aşıkpaşazâde Derviş Ahmed'in târihi).

Band IV. Der Gefangene Der Glauren. (Tameşvar'lı tercüman Osman Ağa'nın başından geçen olaylara âit önemli bir otobiyografisi. 18. Yüzyıl. British Museum'daki yazmadan termüme edilmiştir).

Band V. Zwischen Paschas und Generälen. (Yine Tercüman Osman Ağa'nın «Kitâb-ı İnşâ» adlı eserinin tercümesi).

Band VI. Leben und Taten der türkischen Kaiser. (chronik Codex Barberinianus Graecus 111 (Anonymus Zoros) Anonim bir osmanlı Târîhi).

Band VII. Molla und Diplomat. (Ebû Sehil Nu'mân Efendinin 1740-41 Avusturya-osmanlı sınırlarının tayini ile ilgili eseri).

Band VIII. Krieg und Sieg in Ungarn. (Tanıtmasını yaptığımız eser).

Band IX. Der fromme Sultan Bayezid. (II. Bayezid hakkında. Henüz yayınlanmamıştır).

4 *Cevâhîr*, s. 21.

5 Skékelhid (Macar.), Sacu(i)eni (rumen.), Sekelid (Türk.) Erdel'de önemli bir kale. Bu gün Romanya'da. Grosswardein (Vârât)ın kuzey doğusunda.

6 *Eser*, Einleitung, s. 9.

7 Georg Wagner, *Das Türkenjahr 1664. Ein europäische Bewährung.* Eisenstadt 1964, *Eser*, Einleitung, s. 9.

8 Oswald Redlich, *Weltmacht des Barock. Österreich in der Zeit Kaiser Leopold I.*, Wien 4 1961., *Eser*. Einleitung, s. 9.

9 Uyvar Kalesinin fethinin hedef alındığına dair, bk. *Cevâhîr*, s. 47.

- 10 Mehmed Raşid, *Tarih*, İstanbul 1282, c. 1, s. 25.
 11 *Cevâhîr*, s. 20.
 12 *Cevâhîr*, s. 21.
 13 Mehmed Raşid, *Aynı eser*, s. 26-27 ve *Cevâhîr*, s. 23-24.
 14 Mehmed Râşid, *Aynı eser*, s. 30.
 15 *Cevâhîr*, s. 34.
 16 *Annallum Gemma auctore Hasan Aga Sigillî Custode Kupurlî seu Cyprii Ahmed Bassae, Supremi Vizirî Mehmed Quarti Turcorum Tyrani...e turcico Idiome in latinum translata et diversis notis ac reminiscentiis il-*

lustrata a Joanna Podesta, S.C.R. Majestatis a secretis 1680. 106 sahife. Österreichische Nationalbibliothek. Nr. 8485 ve 13385. Bu iki yazma hakkında fazla bilgi için bak. Franz Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig 1927.

17 Joseph von Hammer-Purgstall, *Geschichte des osmanischen Reiches*, Pest 1827-1835.

18 Ibar, bu günkü Yugoslavya'da Crna Gora'nın doğusunda.

19 *Eser*, Einleitung, s. 13.

20 *Eser*, Einleitung, s. 13.

21 *Eser*, Einleitung, s. 13.

Kemal Beydilli